

Кунгер Н.М. (Мазыр, Беларусь)

**СУТНАСЦЬ ВОБРАЗАЎ-ПЕРСАНАЖАЎ
ТРЫЛОГІ ЯКУБА КОЛАСА “НА РОСТАНЯХ”
ПРАЗ ПРЫЗМУ АЎТАРСКАГА БАЧАННЯ**

Са старонак твораў Якуба Коласа перад намі паўстаюць шматлікія вобразы, кожны з якіх мае сваю біяграфію, свае індывідуальныя асаблівасці, свае жыццёвыя прынцыпы. Але зразумець, адчуць усю глыбіню душы персанажа, усе яе яўныя і патаемныя рухі, здатны, бадай, толькі сам творца. Успрыманне мастацкага твора – гэта рэч даволі суб’ектыўная. Адзін і той жа персанаж рознымі чытачамі можа разумецца па-рознаму. Менавіта таму надзвычай важная роля тут адводзіцца аўтарскаму каментарыю, які дапамагае чытачу суаднесці свае эмацыянальныя імпульсы, душэўныя памкненні адносна характару героя, яго ўчынкаў, лініі паводзін з аўтарскімі назіраннямі ці тлумачэннямі.

Цікава паназіраць за тым, як падаюцца героі трылогіі “На ростанях” праз прызму аўтарскага бачання. З усіх вялікіх эпічных твораў Я. Коласа багаццем тыпаў, характараў уражвае трылогія “На ростанях”. Письменнік не дзеліць сваіх герояў на цалкам адмоўных або станоўчых, ён умее знайсці ў асобе кожнага героя штосьці добрае і чалавечнае. За выключэннем, хіба што, дзяка Бацяноўскага: добраахвотнае халуіства і даносы выклікаюць ў письменніка рэзкае непрыманне і абурэнне. Гуманіст, дэмакрат, інтэлігент у першым пакаленні, ён з асаблівай цеплынёй і сімпатыяй ставіцца да палешукоў. Тут, вядома, ў роўнай ступені карыстаецца аўтар як аб’ектывізаваным малюнкавым апісаннем знешніх праяў палескага жыцця (мясцовасць, уяўленні, звычаі, адзенне), так і аўтарскім каментарыем да знешняга аблічча палешука ці ягоных учынкаў.

Палешукі, сяляне ў трылогіі раскрываюцца письменнікам з вялікай любасцю. Малюючы знешні выгляд аднаго з іх (дзядзькі Сцяпана), аўтар дае абагульнены вобраз жыхара Палесся: “... чорная выцвіўшая суконная світка, пашытая да стану, шырокі ў чырвоныя палоскі даматканы пояс і шапка-кучомка свайго вырабу. Доўгія, як у папа, цёмна-русыя валасы, светла-шэрыя вочы, сярэдні рост, шырокія плечы, павольнасць руху і нейкая сур’ёзнасць выразу твару, як не трэба лепей стасаваліся з агульным малюнкам палескай прыроды” [1, с. 17].

Письменнік падкрэслівае з’яднанасць чалавека з прыродай, яна накладае свой адбітак нават на знешнасць жыхара Палесся. Аўтар падкрэслівае ў вобразе героя “нейкую сур’ёзнасць выразу твару”. Гэта наводзіць на думку, што жыццё, цяжкасць існавання сярод балот і даволі дзікай, некранутай прыроды наклала свой след, зрабіла палешука ўважлівым, пільным, засяроджаным. Жыццё ж на мяжы пастаянай рызыкі і барацьбы за выжыванне абумовіла і фізічныя сілы палешукоў. Аўтар ў сваіх каментарыях звяртае на гэта ўвагу неаднойчы. Вось, напрыклад,

як ахарактарызаваў пісьменнік дзеда Мікіту: “Але што за дока быў дзед Мікіта ў маладыя гады! І не было ў сяле роўнага яму. Такія штучкі выкідваў дзед Мікіта, якіх цяпер ніхто не патрапіць, бо хіба цяпер такі народ? Ды што маладыя гады? Нават зараз, нягледзячы на свае восемдзесят год, дзед Мікіта за пояс маладога заткне... І цяпер яшчэ баяцца дзеда Мікіты, бо ён – знахар-чараўнік, хоць знахарствам не займаецца; але калі хто ўгневіць дзеда, тады пазнае ён сілу дзедавых чараў. Мікіта – чалавек нелюдзімы, удзень яго бадай што і не спаткаеш на людзях, і жыве ён адзін, як воўк, даўно пахаваўшы сваю старую і адбіўшыся ад дзяцей” [1, с. 96–97].

Ён не толькі надзяляе дзеда Мікіту фізічнай сілай, якая не пакідае яго ўжо і ў старым узросце, але і робіць яго чараўніком. Каментарый дазваляе зразумець і тое, як пачувае сябе дзед Мікіта ў свеце. Аўтар гаворыць, што дзед “чалавек нелюдзімы”, а гэта значыць, што ў адзіноце яму лепш, чым сярод людзей.

Надоўга запамінаецца вобраз старожкі бабкі Мар’і: “Трэба сказаць, што старая паляшучка была бабка добрая, спагадлівая... Водгук на чужое гора жыў у яе сэрцы, бо і сама яна многа зазнала гэтага гора на сваім вяку, рана застаўшыся ўдавою з малымі дзяцьмі” [1, с. 86]. Сказана ашчадна, лаканічна, але інфармацыйна дастаткова, каб зразумець, чаму старая паляшучка так непакоіцца і за Лабановіча, і за лёс Ядвісі. Характарызуючы сваю бабку герайню, пісьменнік надзяляе яе шматлікімі станоўчымі якасцямі.

Праз каментарый аўтар часта адлюстроўвае статус героя ў грамадстве, а разам з тым яго месца сярод людзей. Вось як гаворыць пра аднаго са сваіх персанажаў Я. Колас: “Праўда, Нупрэў голас вялікага аўтарытэту нідзе наогул не меў, а ў пытаннях свята тым болей...” [1, с. 45]. Невялічкая заўвага, але яна дапамагае вызначыць статус чалавека, тое, як ставяцца да яго іншыя людзі.

Звяртаецца пры гэтым ўвага на тое, як сам герой ацэньвае свае здольнасці. Для прыкладу возьмем каментарый да сцэны сустрэчы ў пана падлоўчага Лабановіча з памочнікам начальніка раз’езда Сухаваравым, які ўсімі магчымымі спосабамі імкнуўся звярнуць на сябе ўвагу панны Ядвісі: “Відаць было, што памочнік хацеў завалодаць адзін увагаю панны Ядвісі, а настаўніка адцёрці. Ён лічыў сябе вельмі цікавым кавалерам, з якім такому настаўніку змагацца ніякім чынам немагчыма” [1, с. 52].

Каментарый, як бачым, вызначаецца тым, што ўтрымлівае двайную характарыстыку: аўтар вачыма Лабановіча глядзіць на “залётнага кавалера”, а разам прачытвацца ў манерах, жэстах Сухаварава яго нявыказаныя меркаванні адносна спрыту настаўніка ў абыходжанні з паненкамі.

Выяўляючы сутнасць таго ці іншага персанажа, пісьменнік асцярожна выбірае сродкі, з дапамогай якіх характарызуе героя. Моўнае майстэрства Я. Коласа пацвярджаюць і даволі падрабязныя,

па-мастацку яркія апісанні знешнасці персанажаў: “Есып ужо стараваты чалавек. Барада яго збілася ў лямец, а на самым канцы хвосцікам закруцілася, як у невадзе матня. Краі чорнай світкі разышліся па баках з-пад шырокага даматканага пояса. Белая доўгая кашуля расшпілена. Шырокі прарэх адкрывае грудзіну і живот да самага пупа. Старая шапка збілася са свайго звычайнага месца на галаве і брылём убок павернута. Усё гэта робіць постаць дзяцкі надзвычайна пацешнаю. Выраз жа яго твару найлагоднейшы і найдабрэйшы. Выступае Есып падскокам. У гэтым вінавата яго кульгавая нага, а піва толькі злёгка водзіць яго па баках” [1, с. 266]. Вось такія дэталёвыя, падрабязныя замалёўкі знешнасці дапамагаюць вобразна і жыва ўявіць выгляд чалавека, а разам з тым нясуць у сабе і ацэнку яго сутнасці. Вобраз дзяцкі Есыпа вельмі цікавы, нечым дзівацкі і смешны.

Многія характарыстыкі персанажаў нясуць на сабе адбітак іроніі або гумару. І тут аўтарскае майстэрства выяўляецца ў тым, што ён умее выклікаць ў чытача цёплую шчырую ўсмешку. Вось як з іроніяй кажа Якуб Колас пра цельшынскага пісара Пятра Восіпавіча: “За сталом засядаў сам пісар. Гэта быў ужо стары чалавек, з шырокай барадой, напалавіну сіваю. Міна яго была незвычайна важная. Пазіраў ён крыху прыжмурыўшыся, як бы ён толькі што занюхаў табак і збіраўся чхнуць. Нягледзячы на тое, што ў канцылярыі было цёпла, пісар сядзеў у валёнках, бо меў у нагах раматус, і на твары адбіваліся адзнакі хваравітасці і сляды калісь вясёлага жыцця і п’янства, у якім пісар не меў сабе роўных у воласці. З гарэлкай ён ніколі не разлучаўся. У канцылярыі, у шафе сярод “гражданских и уголовных дел” стаяла бутэлька з “царскімі слязьмі”, як называлі тады гарэлку, да якой часта прыкладаўся Пятро Восіповіч...” [1, с. 22–23]. Гэта эпізадычны вобраз трылогіі, аднак дзякуючы вась такой характарыстыцы, ён надоўга запомніцца чытачу. Дадзены ўрывак нясе на сабе іранічны адбітак. Выразы “за сталом засядаў пісар”, “міна яго была незвычайна важная” змяшчаюць у сабе прыхаваную ўсмешку, якая выступае за знешняй пачцівасцю высказвання.

У Якуба Коласа даволі часта аўтарскі каментарый спалучаецца з непасрэдным апісаннем: “Ёсель не меў пэўнай прафесіі. Гэта быў бедны местачковы дзяцюк гадоў за дваццаць, бязвусы, безбароды, трохі заіка, трохі гультай і трохі прыдуркаваты. А можа, ён проста прыкідваўся такім, каб мець больш права на тую ролю, якую выконваў ён, жывучы ў Панямоні. Усё яго жыццё праходзіла каля панямонскай “інтэлігенцыі”. Ад яе і жывіўся ён, слугуючы ёй і церпячы яе кпіны...” [1, с. 194].

У дадзеным выпадку, аўтарскі каментарый змяшчае ў сабе дастаткова аб’ёмную, істотную інфармацыю аб персанажы. Ён дазваляе пісьменніку засяродзіць увагу на якасцях героя і зрабіць гэта не без гумарыстычных нотак. Каментарый выяўляе развагі аўтара, разам з тым чытач адчувае, што ў пісьменніка працуе кожнае слова, кожная дэталёўка для таго, каб найбольш ярка выявіць сутнасць персанажа.

Каб зразумець героя, мала бачыць яго знешнасць, бо яна можа падмануць, трэба яшчэ зазірнуць у яго душу. Письменнік для гэтага ўводзіць у тэкст унутраныя маналогі персанажаў. Прывабная знешнасць – гэта яшчэ не прыкмета прывабнасці персанажа як асобы. Найбольш яркі прыклад у гэтым плане вобраз Саханюка. Ужо з самага пачатку аўтар падкрэслівае негатыўныя адносіны да яго: “Саханюк быў хлопец сухарлявы, досыць высокага росту, меў даволі прыгожы твар, але малавыразныя, жаўтавата-карыя вочы яго крыху пасавалі” [1, с. 22]. За прывабнай знешнасцю Саханюка хаваецца “гнілая” душа чалавека практычнага, карыслівага. Адзіная яго мэта – гэта разбагацець, а якім шляхам – не мае значэння.

Па знешніх дэталях чытач здагадваецца пра многае ў іх псіхалогіі, характары. Вось, напрыклад, постаць старшыні Выганаўскай воласці Захара Лемеша: “Захар Лемеш – фігурны чалавек. Як для старшыні, ён яшчэ зусім малады, гадоў над трыццаць пяць. Да таго ж ён і бялявы, а бялявасць мае тую уласцівасць, што паказвае чалавека маладзейшым. Барады ў старшыні няма, і вусы выйшлі слаба, але твар энергічны і досыць прыгожы... Калі ён уваходзіць у канцылярыю, то шумна ідзе за балясы, громка здароўкаецца з пісарам і памочнікам і важна садзіцца за стол, прычым крэсла пад ім рыпіць, трашчыць і хістаецца, бо старшыня – мужчына ёмкі, шырокі, як добрае шула ў гумне заможнага гаспадара” [1, с. 256].

Адно такое параўнанне “як добрае шула” нясе ацэнку сутнасці персанажа, вызначае яго месца ў грамадстве. Выступае Захар Лемеш, як кароль, і адчувае сябе вельмі важным чалавекам, якога ўсе навокал паважаюць. Аднак адчуваецца, што аўтару не падабаецца гэты персанаж, такія ж пачуцці ўзнікаюць і ў чытача.

Якуб Колас любіць раскрываць чалавека паступова. Герояў жа, якія яму несімпатэчныя, ён характарызуе катэгарычна. Калі мы ўпершыню знаёмімся з дзякам Бацяноўскім, то адчуваем антыпатэю аўтара да яго: “Сухі і нішчымны, як абмалочаны сноп. Нейкі старэцкі скептыцызм прабіваецца ў яго словах, затхласцю аддае яго размова, і сам ён, прапахлы царкоўнымі конанамі, выпетранымі і бяздушнымі, лампадным алеем і воскам царкоўных свечак, здаецца нейкім архаізмам, варожым да ўсяго, што свежа і молада” [19, с. 280].

Праз такое аўтарскае бачанне героя раскрываецца ўся сутнасць дзяка Бацяноўскага. Ён нібы непераадольная перашкода для ўсяго маладога, свежага, што ёсць ў жыцці. Духоўны свет гэтага персанажа абмежаваны. Ён “сухі і нішчымны”. Эпітэты даволі скупыя, але дакладна характарызуюць унутраную сутнасць дзяка Бацяноўскага. Гэта чалавек пусты і нікчэмны. Ён не здольны адчуваць свет душой.

Андрэй Лабановіч, несумненна, выдзяляецца сярод “мясцовай інтэлігенцыі.” Ужо ў самым пачатку перад намі дапытлівы чалавек,

які шукае адказу на вечныя пытанні. Аўтар паступова паглыбляецца ва ўнутраны свет героя, раскрываючы самыя патаемныя закуткі яго душы, яшчэ з першых старонак твора ён зазначае “...Лабановіч быў хлопец крэпкі, моцна зросся з зямлёю і жыццём, любіў гэта жыццё, на парозе якога ён стаяў і росквіт якога для яго толькі што зачынаўся” [1, с. 11].

Лабановіч, у адрозненне ад такіх прадстаўнікоў інтэлігенцыі, як Саханюк, Анцыпik і іншыя, хоча аддана служыць народу, з якім яго лучыць непарыўная сувязь. Аўтару вобраз Лабановіча сапраўдны вельмі блізкі, бо ён увабраў у сябе жыццёвы вопыт самога пісьменніка. Характар маладога настаўніка раскрываецца ўсебакова і ў многім, дзякуючы аўтарскаму каментарыю, які дапамагае не толькі ўбачыць героя, але і выявіць усю складанасць яго ўнутранага свету. Лабановіч здольны вытрымаць розныя выпрабаванні лёсу, бо ён “хлопец крэпкі”, які не проста існуе, а актыўна дзейнічае.

Лабановіч – высокадухоўны чалавек. Роздумы над самымі рознымі праблемамі дапамагаюць маладому настаўніку вызначыць сваё месца і прызначэнне ў свеце. Вобраз гэтага персанажа на працягу ўсёй трылогіі паступова мяняецца, і гэтыя змены датычацца перш за ўсё яго светабачання і светаразумеання. У першай кнізе Лабановіч яшчэ толькі прыглядаецца да жыцця, і аўтарскі каментарый закранае перш за ўсё яго думкі і пачуцці. Якуб Колас бачыў свайго героя – постаццю рамантычнай, здольнай захапляцца прыгажосцю, у тым ліку прыгажосцю жаночай: “Лабановіч ніколі, нават у думках, не дазваляў сабе зняважыць дзяўчыну. Адно слова “дзяўчына” выклікала ў душы яго чысты і прыгожы вобраз, на які можна пазіраць і любаватца толькі здалёк” [1, с. 197].

Для Лабановіча дзяўчына – гэта святыня, на якую можна толькі глядзець і дзівіцца яе прыгажосці. Маладому настаўніку давалося сустрэць не адну прыгажуню, аднак запаліць полымя кахання змагла толькі Ядвіся. Гэты вобраз несумненна прываблівае і самога аўтара. Ён не шкадуе фарбаў, каб перадаць характэрнасць Ядвісі. Пры абмалёўцы гэтай дзяўчыны пісьменнік карыстаецца самымі рознымі параўнаннямі. Аўтар то параўноўвае яе з ластаўкай, то з палахліваю сарнай, то з дзікаю грушай. Менавіта гэта дзяўчына і выклікала шматлікія хваляванні ў душы Андрэя Лабановіча: “Лабановіч пачуў, што на душы ў яго неспакойна. У чым выяўляўся гэты неспакой, ён і сам не мог вызначыць. Не было цяпер і той цэласнасці і яснасці, з якой жыў ён тут у першыя дні сайго прыезду” [1, с. 55]. Аўтар пранікае ў душу героя. Ён здольны ацаніць унутраны стан Лабановіча, тыя пачуцці і хваляванні, якія перапаўняюць героя.

Андрэй Лабановіч схільны да самааналізу і кантролю сваіх учынкаў. Аднак Якуб Колас не ідэалізуе свайго героя, не хавае яго хібы і слабасці. Характар і паводзіны Лабановіча ў многім абумоўлены тым, што гэта аўтабіяграфічны вобраз. Адсюль адчуванне непасрэднай узаемаспалучальнасці аўтара і героя.

У самы спрыяльны для творчасці час, час напісання першых двух кніг трылогіі “На ростанях”, Якуб Колас шырока эксперыментуе, спалучаючы падзейна-сюжэтную канву твора з глыбокім псіхалага-аналітычным пачаткам, надаючы пры гэтым вялікую ўвагу мастацкім магчымасцям аўтарскага каментарыя. У залежнасці ад таго, якія пазіцыі і прынцыпы ўласлівы таму ці іншаму персанажу, мяняецца змястоўнасць каментарыя, падтэкставая напоўненасць характарыстык, акцэнтацыя на знешнім абліччы або ўнутранай сутнасці.

Аўтарскі каментарый нясе на сабе даволі істотную, сэнсава-эмацыянальную нагрузку, ён уключае ў сябе дадатковую, вельмі сутнасную інфармацыю аб персанажы, незалежна ад свайго аб’ёму валодае вялікай сілай уздзеяння на чытача, заключае ў сабе паведамленні, якія непасрэдна характарызуюць вобраз-персанаж, яго знешнасць і ўнутраны стан і, нарэшце, выяўляе адносіны аўтара да герояў твора.

Літаратура

1. Колас, Я. На ростанях / Я. Колас. → Мінск: Мастацкая літаратура, 2000. – 704 с.